

Проблеми історії України XIX – початку XX ст.

УДК 94(477.7)“19-20”

Г. Ф. Турченко, Є. П. Назарова

РЕГІОНАЛЬНИЙ РУХ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано регіональний рух як складову суспільно-політичних рухів на Півдні України на початку XX ст. Висвітлено причини появи регіонального руху. Розглядаються проекти створення Південноросійської республіки, плани лейтенанта П. Шмідта по створенню республіки на Півдні України та діяльність організацій підприємців Півдня України у контексті регіонального руху. Охарактеризовано взаємини учасників українського національного і регіонального руху.

Ключові слова: регіоналізм, рух, республіка, Південь України.

На початку XX ст. на Півдні України активно розвивались суспільно-політичні рухи. Поряд з українським національним рухом, у регіоні відмічалась активність загальноімперських політичних сил, а також національних меншини (євреїв, німців, татар, поляків, вірменів та ін.). Але суспільно-політична палітра південноукраїнського регіону цими силами не вичерпувалася. На Півдні України, окрім вищеназваних рухів, знайшов свій прояв і регіональний рух (або регіоналізм).

Перші спроби осягнути феномен регіоналізму робилися вітчизняними істориками М. Слабченком і Д. Бованенком ще у 20-х рр. XX ст. [1; 2]. До певної міри погляди цих істориків збігаються з думками сучасних західних дослідників регіоналізму. Внаслідок політичних репресій 20-30-х рр. XX ст., жертвами яких стали обидва історика, вітчизняні студії з проблем регіоналізму було перервано і вони більше не поновлювалися за радянської доби. За браком вітчизняного доробку з теорії регіоналізму ми змушені звернутися до розробок іноземних вчених.

На сьогодні існує кілька класифікацій такого суспільного феномену, як регіоналізм. Одна з сучасних класифікацій регіоналізму розроблена доктором філософії, професором Університету Ебердіна (Великобританія) М. Кітінгом (1950 р.н.), який ввів поняття низхідного і висхідного регіоналізму. Низхідний регіоналізм (або регіоналізація) є різновидом державної політики, яка передбачає делегування центром повноважень регіональним органам влади [3, с.48; 4, р.570].

Висхідний регіоналізм (регіональний рух) – це політичний рух, що виникає внаслідок політичної мобілізації населення периферії і спрямований на отримання важелів управління і контролю в межах конкретного регіону. М. Кітінг розрізняє шість ідеальних типів висхідного регіоналізму як політичного руху – консервативний, технократичний, популістський, буржуазний, прогресивний і сепаратистський. На початку XX ст. у південноукраїнському регіоні знайшли свій прояв три останні форми регіоналізму – буржуазний, прогресивний і сепаратистський. Коротко зупинимося на характерних рисах цих форм регіонального руху.

«Буржуазний регіоналізм» характерний для індустріально і економічно розвинених регіонів. У таких регіонах енергійна буржуазія намагається звільнитися від перешкод застарілого ладу чи шукає сучасні управлінські форми, які сприяють промислому розвитку. Для прогресивного регіоналізму властивий захист ідей прогресу, демократії, реформування держави і рівності. А сепаратистська форма регіоналізму притаманна історичним націям в межах найстаріших європейських країн [4, с.570,571]. Отже, кожна з форм регіоналізму, незважаючи на спільне прагнення до посилення самоврядуваності власного регіону, мають відмінні причини виникнення, саме які і визначають специфіку регіонального руху у кожному конкретному випадку.

Виходячи з класифікації регіональних рухів М. Кітінга, український національний рух у відношенні до Російської імперії можливо розглядати як сепаратистську форму регіоналізму. На думку італійського дослідника Б. Джордано, такі явища як регіоналізм і націоналізм дуже тісно пов'язані, особливо коли лінгвістичні і культурні характеристики визначають певний регіон, а також існують політичні рухи, що прагнуть до більшої автономності. Деякі дослідники навіть ототожнюють ці два явища, і в певних випадках їх дійсно важко розмежувати [5, с.383]. Як зазначають М. Кітінг і Б. Джонс, приклади подібних форм регіонального руху досить численні в сучасному світі [6, р.3].

Американський історик Т. Вікс, аналізуючи національну політику царського уряду в Україні у 1863-1914 рр., звертає увагу на оцінку царатом українського руху як регіонального сепаратизму, наголошуючи, що

урядові заходи щодо русифікації українців, «мали на меті попередити спроби регіональних бунтівних сепаратистів вбити клин між «малоросами» і царським урядом» [7, р.13]. А російський історик О. Міллер, характеризуючи ставлення громадської думки і влади Росії до України і Білорусії в XVIII-XXI ст., зазначає, що проект творення великої російської нації на початку XX ст. інтерпретувався як дещо середнє між «стратегією повного придушення регіональної ідентичності і стратегією утримання особливої регіональної ідентичності в рамках певної ієрархії лояльностей саме як регіональну, що не конфліктує з загальнонаціональною». Влада Російської імперії планувала інтеграцію українців і білорусів, яка базувалася на принципі рівності індивідів і поєднувалася з відмовою від інституалізації цих груп як національних. Таким чином, українська (малоросійська) і білоруська ідентичність у відношенні до Російської імперії виступали як регіональні [8, с.38,39].

У випадку українського національного руху розвиток регіоналізму стимулювався етнічним фактором. Водночас джерелом регіоналізму можуть виступати культурні і економічні потреби, що виникають всередині самого регіону. Як зазначає М. Кітінг, в деяких випадках регіональний рух виступає як протест щодо наслідків сучасного капіталізму, які призводять до занепаду регіональної економіки. Подібні рухи можуть бути як традиціоналістськими чи консервативними, так і такими, що під впливом місцевого успіху можуть розвинути власну філософію модернізації і розвитку паралельному напрямку чи в протилежному напрямку щодо держави [6, р.3]. Така форма регіонального руху проявила себе на Півдні України у спробах створення територіальної республіки в Одесі і Криму в роки першої російської революції. У пореволюційний період регіональний рух виявив себе на місцевому і загальнодержавному рівні через спеціально створені економічні організації, що лобювали економічні інтереси Півдня Росії.

Феномен регіонального руху з центром на Півдні України є мало дослідженим. Найбільш детально історію спроб створити республіку на Півдні України на початку XX ст. висвітлено в роботах свідків подій революції 1905-1907 рр. – С. Орлицького, Є. Шмідта, І. Генкіна, В. Карнахова-Краухова, а також у публіцистичних творах Н. Среднева, В. Базова, Н. Лендера, Л. Єлішева [9-18]. На початку XX ст. М. Стасюк і М. Гордієнко звертали свою увагу на питання взаємовідносин територіальних інтересів буржуазії, серед якої в той час широкого поширення набули ідеї регіоналізму та ідеї автономії України [19; 20]. В радянські часи історіографія обходила увагою проблему регіонального руху на Півдні України. Виключенням є дослідження М. Межберг, присвячене революційним подіям в Одесі 1905 р. [21]. У 20-х рр. XX ст. досліджуючи питання економічного розвитку України початку XX ст., Д. Бованенко і М. Слабченко торкалися проблеми взаємовідносин територіальних інтересів буржуазії та ідеї автономії України [1; 2].

Сучасна українська історіографія лише приступила до вивчення регіональних рухів. Так, був ведений до наукового обігу термін «територіальні тенденції», що виступає синонімом регіоналізму і регіонального руху. Склалася думка, що територіальна ідентичність є «перехідною сходинкою» до формування нової національної самоідентифікації міської людності [22; 23]. Проаналізовані окремі прояви регіоналізму на Півдні України в умовах революції 1905-1907 рр., а також його прояви у діяльності економічних товариств регіону у 1906-1917 рр. [24-26]. Враховуючи відсутність спеціальних узагальнюючих досліджень регіонального руху з центром у південноукраїнському регіоні, ми поставили своєю метою проаналізувати причини появи, а також визначити етапи розвитку регіонального руху Півдня Росії на початку XX століття.

Економічний чинник став провідним для розвитку регіоналізму з центром на Півдні України. Одним з центрів регіонального руху стала Одеса, яка відігравала важливу роль не лише в загальнодержавній, а й у міжнародній економіці початку XX ст. Радянський дослідник І. Парменов зазначав, що «між Одесою і районами, які межували з Чорним і Азовським морями (Бессарабія, Новоросія, Дон, Кубань, Крим і Кавказ), існував дуже тісний економічний зв'язок, і що Одеса в значній мірі регулювала (курсив І. Парменова) торгівлю і частково промисловість зазначених районів, будучи головним центром торгово-промислової системи південноросійського краю і чорноморсько-азовського узбережжя» [27, с.5]. Навіть Департамент поліції в 1905 р. констатував сильний вплив експортного фактору на суспільно-політичні процеси в Одесі [28, л.40; 29, л.1]. Зазначене явище цілком пояснюється тим, що Південна Україна стала ядром економічного тяжіння новітньої України. Торгівля Лівобережжя і Правобережжя переорієнтовувалася на Південь, що стало важливим фактором економічної інтеграції українських територій і формування об'єднаного народного господарства України [29, с.155].

Однак, економічний розвиток українських земель не мав вільного, органічного характеру. Як зазначає О. Шляхов, царизм у Російській імперії на початку XX ст. намагався здійснювати майже повний контроль над економічним життям країни [31, с.162]. Політика імперського центру у відношенні до України, підпорядкована необхідності перерозподілу ресурсів, мала негативний вплив на місцевий бізнес. Особливо «болючою» для місцевої економіки була тарифна політика Російського уряду. Південні підприємці скаржилися, що «в історії економічного життя Півдня Росії неодноразово були випадки, коли Північ, усвідомлюючи природні переваги південного району, пробувала штучно спрямувати на свою користь економічні переваги, що були ними породжені. Досить пригадати відомий проект, розроблений на Півночі, створити для північних портів особливі тарифи, за допомогою яких хлібне зерно районів, прилеглих до Півдня Росії, могло б спрямовуватися на Північ, аби таким чином створити штучну можливість вивозу з північних портів хлібного зерна, що привозилось на південь Росії. Важко було б придумати щось більш безглузде, ніж цей

фантастичний проект, адже це б значило підірвати економічний добробут одного району, заснований на його природних перевагах, заради примарних успіхів ображеного природою району. Однак і цей проект знайшов своїх палких прибічників на Півночі» [32]. Все це разом з нерозвиненою системою залізниць сприяло відхиленню товаропотоків із районів, які межують з Одесою [33].

Сучасники наголошували і на таких проблемах як недостатньо розвинена система залізниць [34, с.13]. Не кращою була і ситуація з ґрунтовими шляхами [35, с.7]. Існувала гостра потреба в поліпшенні якості поштово-телеграфного зв'язку [34, с.20]. Названі фактори позначилися на економічній і суспільно-політичній ситуації в регіоні. На початку ХХ ст., зазначали сучасники, відбулося «завмирання» економічного і політичного життя Одеси, головного центру Півдня Російської імперії [36; 37, с.31].

Економічна політика імперського центру зачіпала інтереси багатьох верств населення України, формуючи у суспільній свідомості мешканців уявлення про неефективність державної централізації. А спільні уявлення і погляди про центральну владу є однією з важливих компонентів, притаманних усім регіональним рухам і партіям [5, р.384]. Негативна оцінка політики центру знайшла своїх прибічників серед мешканців міст. Адже саме вони відіграють провідну роль у політичному житті урбанізованих суспільств, саме мешканці міст, як правило, є рушійною силою політичних модернізацій. Серед них раніше розповсюджується політична культура участі, тоді як у сільських спільнотах довше зберігається традиційні і патріархальні її форми [38, с.160]. Регіоналізм на початку ХХ ст. набув поширення серед територіальної буржуазії, інтелігенції і службовців Півдня України.

На вищеназваний факт звернув увагу радянський дослідник кінця 20-х рр. ХХ ст. Д. Бованенко, який запропонував розрізняти за своїм історичним походженням і розвитком наступні типи буржуазії на Україні: територіальну, українську національну, російську і єврейську. На думку Д. Бованенко, капітали територіальної буржуазії функціонували на території України, на яку вона дивилася як на місце застосування своїх накопичень. Маючи, як правило, іноземне походження, представники цієї групи буржуазії осідали на українські території, асимілювалися і втрачали зв'язок із своєю нацією, переймалися інтересам території застосування свого капіталу. З іншого боку, українська і єврейська буржуазія, яка відривалася від національних прагнень, русифікувалася і розглядала Україну тільки як місце функціонування своїх капіталів. Саме територіальна буржуазія, капітали якої були вкладені в південну промисловість, змушена була, захищаючи власні прибутки, виступати проти економічної політики Російської імперії і боронити права українських губерній, які стали місцем застосування її капіталів [1, с.90,91].

Територіальна буржуазія була безпосередньо зацікавлена у реформуванні системи влади. Так, 1910 р. в доповіді на Першому Південно-руському торгово-промисловому з'їзді в Одесі представник Одеського Біржевого Комітету Г. Пекторас заявив, що «місцевий патріотизм є одним з впливових факторів місцевого життя, і його розвиток можна лише привітати» [33, с.1].

На нашу думку, у регіональному рухові з центром на Півдні України проявляються риси «буржуазного регіоналізму», який викликаний прагненням енергійної буржуазія звільнитися від перешкод застарілого ладу чи знайти сучасні управлінські форми, які б сприяли промислового розвитку регіону. Однак, як зазначає М. Кітінг, кожен випадок регіоналізму є індивідуальним за своїми характеристиками і може мати риси кількох ідеальних типів регіонального руху [4, р.571,572].

Розглянемо особливості регіоналізму на Півдні України на початку ХХ ст. Діяльність територіальної буржуазії знайшла відгук серед місцевої інтелігенції і службовців. На Півдні України відбувалося зближення представників земського і міського самоврядування з торгово-промисловими колами регіону на основі «взаємного інтересу» [39]. Організаційна діяльність торгово-промислових кіл спиралася на «дружне сприяння представників науки і позитивне ставлення південноросійської громадської думки» [40]. Це сприяло тому, що на початку ХХ ст. Південь України став центром регіонального руху. Поява регіоналізму викликана «внутрішнім колоніалізмом» Російської імперії, внаслідок якого економічний розвиток українських губерній був викривлений відносно імперського центру. Ці обставини спонукали територіальну буржуазію України шукати оптимальні управлінські форми, щоб сприяли більш рівномірному розвитку регіону.

На думку російського дослідника Т. Мамсурова, імперський центр не мав чіткої концепції регіональної політики, яка формувалася стихійно, пристосовуючись до місцевих умов конкретного регіону, що підготувало умови для наступного розпаду імперії у часи революції 1917-1921 рр. [41, с.36]. Але вже в роки першої російської революції почали з'являтися так звані «республіки» на периферії. 1905 р. став роком революційного вибуху в Росії, коли про себе заявило прагнення мас здійснити модернізацію імперії «знизу» [42, с.21].

В умовах революційного безвладдя учасники регіонального руху були змушені брати під свій контроль територію регіону. Загальна політична ситуація, послаблення центральної влади в імперії підштовхнула прихильників регіоналізму до спроб проголосити територіальну південноукраїнську республіку із центром у Одесі у жовтні 1905 р. Прихильники ідей регіоналізму планували відділити всю південну частину Росії (в т. ч. Крим) разом з Одесою і створити Південноросійська республіку (в історичній літературі зустрічаються інші назви – Чорноморсько-Дунайська або Південна республіка [18, с.92; 9, с.885]). Цей акт не розглядався як повна сепарація від Російської імперії (певна федерація чи конфедерація) [9, с.885]. В Одесі мав зібратися конгрес для обрання президента республіки [43, л.116об.]. Серед широких верств населення

обговорювалася кандидатура популярного одеського адвоката і громадського діяча О. Пергамент* як претендента на пост президента Південноросійської (або Чорноморської республіки) [47; 48; 49; 13, с.28]. В умовах революційних подій на Півдні України велася активна пропаганда створення територіальної республіки, запровадження тимчасового правління, особливо в Одесі [42, л.16об.; 50, л.18].

Прихильникам регіоналізму вдалося частково реалізувати власні плани із захоплення влади у регіоні. Для цього 16 жовтня 1905 р. в Одесі було створено спеціальний орган «Тимчасовий комітет» (названий сучасниками Конвентом за аналогією з вищим представницьким органом влади Франції доби Великої французької революції, який діяв у 1792-1795 рр.) при міській думі, чим надали його діяльності законності [50, л.119; 51, л.12об.]. Названий орган де-факто виконував урядові функції в місті. Найвпливовішою особою у складі Конвенту був О. Пергамент, який редагував рішення «Тимчасового комітету» і прийняті на їхній підставі рішення одеської міської думи [14, с.35].

Поряд з відомим адвокатом, членами Конвенту були С. Ярошенко, Є. Щепкін, Ф. Литвицький, С. Житков, С. Ісакович та ін. [52; 53, арк.320; 54, арк.3; 55, арк.10]. Ймовірно, саме ці особи склали групу лідерів регіонального руху в Одесі. Названі діячі склали ядро одеської організації Партії народної свободи [56, с.1,10,13; 57, с.312; 58, с.256; 59, л.56-58]. Показово, що лозунги надання автономії «місцевим і національним групам» лунали і під час передвиборчої кампанії одеських кадетів до I Думи в кінці 1905 р. [60]. В березні 1906 р. одеські кадети на сторінках власної газети «Известия партии народной свободы» були змушені спростовувати звинувачення, які лунали на їхню адресу: «Можемо добросовісно завірити читачів, що ні про яке Херсонсько-Бессарабське королівство ми не мріємо і ні в Одесі, ні в Олешках республіки не проголосили» [61].

У пореволюційний період кадети Г. Вольфензон, Ф. Шульга, С. Ярошенко, С. Житков, Н. Драго, П. Климович, заангажовані у роботі одеського Конвенту, обіймали ключові позиції в економічних організаціях Півдня Росії, що чітко вказує на тісний зв'язок процесів творення Південноросійської республіки з територіальною буржуазією [59, л.56-58; 62, арк.66-68; 63, арк.34-36]. Ці факти дозволяють характеризувати події в Одесі 1905 р. як прояв буржуазного регіоналізму, при якому енергійна буржуазія регіону «намагається звільнитися від перешкод застарілого ладу чи шукає сучасні управлінські форми, що сприяють промисловому розвитку». А з іншого боку у одеських подіях простежуються також риси прогресивного регіоналізму, який бореться за запровадження в життя ідей демократії, прогресу тощо. Як зазначає російська дослідниця Є. Правілова, численні плани створення на базі національного чи адміністративно-територіального принципів областей-автономій не мали шансів на реалізацію в умовах Російської імперії. Децентралізація, яка супроводжується розподілом сфер ведення і наділенням правом самостійного прийняття рішення, що характерні для процесу регіоналізації, були несумісні з основними принципами російського державного ладу [64, с.36]. Відповідно, представники буржуазного регіоналізму, як і революційні партії, прагнули до зміни існуючого режиму.

З введенням 15 грудня 1905 р. військового стану в Одесі, Конвент припинив свою діяльність [14, с.42]. Його учасники, яких влада сприйняла за звичайних учасників революційних подій, зазнали переслідувань. В жовтні 1906 р. одеська прокуратура отримала наказ Сенату притягнути до судової відповідальності весь склад одеської міської думи за організацію дорадчого комітету з представників революційних організацій [65]. Згодом справа була закрита за недостатністю зібраних проти запідозрених осіб доказів [66, л.18].

Події в Одесі в умовах революційного 1905 р. були не єдиним проявом регіоналізму на Півдні України. Інша спроба створення територіальної республіки з центром у південноукраїнському регіоні пов'язана з ім'ям керівника повстання моряків Чорноморського флоту восени 1905 р. лейтенанта П. Шмідта (1867-1906 рр.).

Вітчизняна історична наука за радянський період накопила величезний масив інформації про очаківське повстання, однак плани повсталіх моряків Чорноморського флоту ізолювати Крим від іншої території Росії залишаються малодослідженим питанням. Безумовно, певну складність для дослідників становило те, що первинні документи слідства і фактичні докази стосовно повстання на «Очакові» було викрадено і знищено членами севастопольської організації РСДРП влітку 1906 р. [67, с.193-196]. Обмеження на висвітлення названої проблеми існували і у радянські часи. Поширення набула оцінка очаківського повстання як однієї з героїчних сторінок революції 1905-1907 рр. Більш поглиблений аналіз даних подій не проводився. І сьогодні названа тема залишається однією з «білих плям» у вітчизняній історії.

* Пергамент Осип Якович (1868-1909 рр.) – відомий одеський адвокат і громадський діяч. У 1891 р. закінчив математичний факультет Новоросійського університету. Працював вчителем у жіночій гімназії Одеси. У 1894 р. склав державний іспит на юридичному факультеті і розпочав адвокатську діяльність. Гласний одеської думи. З 1904 р. – голова ради присяжних повірених Одеського судового округу. Як адвокат брав участь у низці резонансних політичних процесів, зокрема у справі лейтенанта П. Шмідта, депутатів I Державної Думи, що підписали Выборзьку відозву. Член комітету міської організації Партії народної свободи у м. Одеса. Засновник Союзу Союзів і член Союзу адвокатів. 1907-1909 рр. – депутат II і III Державної Думи від м. Одеси, входив до фракції кадетів. Автор низки публікацій з історії фізики, єврейського питання і історії права. Помер 1909 р. від серцевого нападу [44; 45, с.138; 46].

Недоступність програмових документів чи текстів виступів лідерів севастопольського повстання робить для нас проблемним питання про характер відокремлення повстанцями Криму. У цьому питанні свідчення учасників севастопольських подій частково розходяться. Матеріали Департаменту поліції побіжно згадують, що П. Шмідт бажав «відділити весь Південь Росії і утворити незалежну державу», а матроси-учасники повстання спочатку вважали, що вимоги повстанців будуть лише економічними [68, л.63об.,65]. В акті звинувачення чітко вказано, що повстанці планували створити в Криму республіку, де «червоний лейтенант» був би «президентом і командувачем Чорноморським флотом і портами Чорного моря» [69, с.1050]. Аналогічно характеризував плани повсталих створити «певною мірою маленьку республіку» на Кримському півострові свідок повстання корабельний лікар броненосця «Пантелеймон» Антонов [70]. Безпосередні учасники повстання В. Карнаухов-Краухов, І. Генкін також згадували про прагнення повсталих моряків відокремити Крим у процесі повстання, якщо не буде виконано вимогу повсталих моряків про негайне скликання Установчих зборів [12, с.85; 11, с.43].

Повсталі моряки пробували тиснути на центр, погрожуючи ізолювати Крим або створити окрему державу на півострові.

Зазначені суспільно-політичні процеси мали риси прогресивного регіоналізму (згідно з класифікацією М. Кітінга) [4, р.572].

Таким чином, в умовах революції 1905 р. в Одесі і Севастополі існували групи інтересів, що прагнули створити на Півдні України територіальні республіки, не розриваючи відносин з іншими частинами Російської імперії. Постає питання: як співвідносилися плани цих груп інтересів? Існують факти, що підтверджують контакти між лідерами одеського руху і П. Шмідтом. За згадками В. Базова, С. Орлицький і Л. Арбузова П. Шмідт приймав активну участь у підготовці проголошення Південноросійської республіки [9, с.876; 15, с.5; 71, с.184]. Численними є дані про контакти самого П. Шмідта з одеськими громадськими колами. Зокрема, П. Шмідт напередодні севастопольського повстання планував особисто виїхати до Одеси для організації страйку торговельних моряків [72, л.4; 10, с.90; 73, с.61]. Більш того, повсталі очаківці навіть планували захопити владу у цьому місті, поширивши на нього повстання [73, с.61; 11, с.43; 74, с.10].

Одним з фактів, що підтверджує наявність зв'язків між П. Шмідтом і одеськими прихильниками регіоналізму є те, що одним з адвокатів «червоного лейтенанта» став сам О. Пергамент, претендент на посаду президента Південноросійської республіки, який особисто погодився захищати в суді учасників повстання на панцернику «Очаків» [75, л.1]. Згодом він відмовився від участі в процесі П. Шмідта. Як згадує сучасник, відомий адвокат дуже переймався через цей судовий процес [76]. Сестра П. Шмідта А. Ізбаш у своїх спогадах зазначала, що одесит боявся, що його національна належність (єврей), може погіршити і без того негативне ставлення судів до адвокатів. О. Пергамент вважав за краще поїхати до Петербурга і там заручитися певною політичною підтримкою [77, с.98]. Дійсно, після засудження П. Шмідта, адвокат особисто відвідав голову царського уряду С. Вітте, намагаючись переконати останнього у тому, що П. Шмідт є психічно хворим і його не варто страчувати, а слід помістити до божевільні [78, с.143]. Визнання керівника очаківського повстання божевільним могло врятувати його життя. Однак ані зусилля адвокатів повсталих моряків, ані широкий громадський резонанс справи П. Шмідта не врятували його від смертної кари: 6 березня 1906 р. він був розстріляний на острові Березань у віці 39 років [79, с.96,97]. Отже, незважаючи на відсутність прямих свідчень про взаємозв'язок одеських і севастопольських подій 1905 р., ці явища можна вважати єдиними складовими регіонального руху Півдня, які підтверджують наявність зв'язків між учасниками регіонального руху Одеси і Севастополя.

В умовах революції 1905-1907 рр. плани прихильників ідей регіоналізму по створенню республіки з центром на Півдні України так і не були реалізовані. Це спонукало їх до пошуку інших форм діяльності, які б дозволили ефективно захищати власні соціально-економічні інтереси від негативних наслідків політики імперського центру, до відходу від політичних методів боротьби. В цілому зменшення інтересу до політики з боку мешканців міст у післяреволюційний період характерно для всіх міст Наддніпрянщини. Як зазначає Д. Чорний, «політика у 1912-1914 рр. переставала бути в центрі уваги рядового мешканця. Спричинено це не лише тиском влади, яка не бажала залучення громадян до політичного життя, воліючи керувати народом «по старинке», не радячись і не дослуховуючись до нього. Останнє вже було просто неможливо. Неспроможність вирішити нагальні проблеми, балаканина, скандальність у діяльності політичних партій, Державної Думи додавали аргументів на користь підвищення уваги до суто міських місцевих повсякденних проблем. Частина городян інтенсивно змагалась за здобуття хліба насущного, частина – за досягнення успіху на ниві підприємництва» [80, с.294]. На нашу думку, у період після революції 1905-1907 рр. посилення буржуазного елементу регіонального руху, який полягає у пошуках буржуазією форм управління, сприяючих економічному розвитку регіону, відбиває загальноукраїнські тенденції розвитку міст.

Концентрація на формах діяльності, що зовні виглядали як винятково економічні, не змінила сутності регіонального руху як політичного. Як і в інших регіонах, на Півдні діяли організації підприємців, які активно захищали інтереси свого регіону. На етапі спаду революції 1905-1907 рр. у листопаді 1906 р. сформувалася перша економічна організація, яка чітко ставила своїм завданням захист інтересів територіальної буржуазії – Товариство для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості [81, с.1]. Рада організації ставила своєю метою «сприяти утворенню промислових громадських організацій по всьому Півдні Росії, пов'язуючи

ці організації в одну єдину для того, щоб загальними силами підтримати інтереси Півдня і відстояти їх перед урядовими і законодавчими установами» [82, с.17]. Позиціонуючи себе винятково як економічну організацію, Рада Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості виявляла і політичні риси у своїй діяльності, адже ознакою будь-якого політичного руху, у т.ч. політичної партії, є намагання «змінити існуючі умови та закріпити їх шляхом впливу на уряд чи боротьби за владу» [83, с.313]. Названа організація намагалася організувати навколо «спільних інтересів» місцеву буржуазію. Вже в 1908 р. організація вела консультації з південними біржовими комітетами про об'єднання торгово-промислових організацій регіону, скликання торгово-промислового з'їзду Півдня Росії [84, с.7].

Інтереси територіальної буржуазії захищало також одеське Товариство фабрикантів і заводчиків, яке було створене «для з'ясування і обговорення питань, що торкаються одеської промисловості, і для розробки заходів, сприятливих для її процвітання, а також для представництва у випадку необхідності інтересів зазначеної промисловості» [85, с.3]. 29 серпня 1910 р. відбулося злиття Товариства фабрикантів і заводчиків з Товариством для захисту інтересів і розвитку одеської промисловості. Об'єднане товариство також ставило своїм завданням об'єднання підприємців Півдня. Представники одеської буржуазії брали активну участь у підготовці і проведенні I Південноросійського торгово-промислового з'їзду 1-8 жовтня 1910 р., зокрема Раду з'їзду очолив член Одеського товариства фабрикантів і заводчиків А. Тімрот [86, с.3,18,19]. А напередодні початку Першої світової війни, у 1913 р. основними напрямками діяльності Одеського товариства фабрикантів і заводчиків стали розширення представництва районної промисловості в центральних урядових установах, внесення до цих установ пропозицій щодо інтересів місцевої і районної промисловості [87, с.6,49].

Інтереси територіальної буржуазії активно лобював і Одеський біржовий комітет. Його представники Н. Рейберман і Г. Пекторас увійшли до тимчасової ради З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії [88, с.22]. А на початку 1912 р. представники комітету взяли участь у створенні «Тимчасового бюро з організації об'єданого представництва Чорноморсько-азовських портів у Санкт-Петербурзі» [89]. Члени Одеського біржового комітету активно лобювали законопроект про надання Одесі статусу «вільної гавані», який мав на увазі не лише отримання певного економічного, а й адміністративного самоврядування. Законопроект передбачав участь представників громадськості у процесі управління вільною гаванню [90].

На захист інтересів південної буржуазії активно виступала Рада Південноросійського торгово-промислового з'їзду, до якої входили члени Товариства фабрикантів і заводчиків, Одеського біржового комітету та інших місцевих економічних організацій. Так, у циркулярі Ради з'їзду від 1912 р. наголошувалось, що «Південь з його великими природними багатствами, у вигляді нафти, кам'яного вугілля, великих родючих ланів і єдиним майже не замерзаючим морем, більш всіх інших районів зробивши Росію експортною країною, Південь, що має величезну промисловість у вигляді безмежної мережі металургійних, цукрових і винокурних заводів, що має, нарешті, всі дані, аби стати найбільш жвавим фабричним районом – досі менш всього брав участь у розподілі своїх багатств на користь власного населення» [91]. Питання економічних потреб і захисту інтересів південного регіону підіймалися на сторінках органу Ради Південноросійського торгово-промислового з'їзду «Торгово-промышленный Юг», який виходив у Одесі у 1912-1916 рр. [92].

В умовах Першої світової війни прихильники регіоналізму активізували свою діяльність серед кооперативних організацій. Велася робота зі створення громадської організації, яка могла об'єднати і захищати економічні інтереси всіх кооперативів українських губерній (Півдня Росії) на загальнодержавному рівні. З 1914 р. до правління Одеського кооперативного комітету ввійшли лідери місцевої організації Партії народної свободи – С. Житков, С. Штерн, Н. Драго, Б. Веліхов, С. Гутник та інші особи, які були прихильниками ідеї регіоналізму. 6–10 жовтня 1916 р. в Одесі під виглядом «Засідання комісії з союзного будівництва при кооперативному комітеті Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії» відбувся з'їзд представників більш ніж 10 губерній і областей імперії з метою підготовки об'єднання кооперативних союзів Півдня і Південного Заходу Росії, Криму, Донської області і Кавказу в рамках єдиної організації [93, л.9]. Отже, прихильники регіоналізму в умовах 1906-1917 рр. зосередили свою увагу на роботі в рамках економічних організацій, вели діяльність з об'єднання підприємців регіону в рамках спеціальних економічних товариств, а також зі створення єдиної кооперативної організації Півдня Росії.

Складним і дискусійним питанням є проблема взаємин українського національного руху і буржуазного регіоналізму з центром на Півдні України. Як зазначає М. Кітінг, коли економічні вимоги сприяння регіону чи регіональному розвитку є не централізуючими, то політичні рухи, що породжені ними, швидко переходять на позицію прихильників автономії і сепаратизму. Такий перехід обумовлений відмовою центру задовольнити регіональні вимоги, а також тим, що для політичної мобілізації населення регіону необхідні як вимоги автономії, так і економічні гасла [6, р.4]. Таким чином, вимоги, інтереси українського національного руху і буржуазного регіонального руху були взаємодоповнюючими і взаємопов'язаними. Успіх обох форм політичного руху значною мірою залежав саме від їхньої співпраці.

Ця співпраця у південноукраїнському регіоні носила характер особистих контактів. Так, наприклад, 14 жовтня 1905 р. відбулася приватна нарада гласних одеської міської думи за участі професорів Новоросійського університету, під час якої прихильники регіоналізму розробляли плани захоплення влади в Одесі і впровадження тимчасового уряду в місті. Учасником наради став одеський український самостійник

І. Луценко, що запропонував перервати усі зв'язки одеської думи з центральною адміністрацією і доповнити склад думи шляхом виборів «серед всіх класів населення Одеси» [94, л.10]. Пропозиції внесені самостійником жодним чином не суперечили планам лідерів регіонального руху. І. Луценко – один із провідних діячів українського руху в Одесі на початку ХХ ст. Самостійник був одним з засновників одеської «Просвіти» і Українського клубу [94, с.108,110], редагував у 1906 р. одеські україномовні видання «Народное дело» і «Народна справа» тощо [95, с.90,93]. Під час виборів I-IV Державної Думи був кандидатом у депутати від української громади Одеси. А в умовах 1917 р. І. Луценко брав участь у роботі одеського Українського революційного керуючого комітету. Самостійник став ініціатором створення і головою Одеської української військової ради, що займалася формуванням у місті українських військових частин. Діяльність Ради набула самостійницького спрямування. І. Луценко представляв Одеську українську військову раду на трьох Всеукраїнських військових з'їздах, був членом Українського Генерального Військового Комітету [97, с.119].

Окрім І. Луценка, контакти з прихильниками ідей регіоналізму підтримували й інші учасники українського національного руху в Одесі. Показовим фактом є те, що деякі особи, причетні до процесів створення Південно-руської республіки, були водночас й учасниками українського національного руху, брали безпосередню участь у державотворчих процесах в роки Української національної революції. Так, на установчих зборах одеської «Просвіти» членом правління товариства був обраний секретар одеської міської управи кадет Ф. Шульга, учасник одеського Конвенту, а згодом директор-розпорядником Південно-руського акціонерного товариства печатної справи [98, с.88]. Він мав дружні стосунки з такими відомими діячами українського руху, як М. Аркас і Є. Чикаленко [99, арк.32]. А 11 квітня 1910 р. Ф. Шульга на перших зборах одеського Українського клубу був обраний старшиною товариства [100, арк.53; 96, с.99]. Він також балотувався у депутати I і II Думи, представляючи український національний рух міста [101; 102].

До складу «Просвіти» і «Українського клубу» в Одесі входив інший член одеського Конвенту П. Климович, пов'язаний з регіональним рухом [100, арк.53зв.; 94, с.79]. Він був членом правління Одеського товариства взаємного кредиту, заступником Одеського відділення Російсько-англійської Торгівельної Палати. Як І. Луценко і Ф. Шульга, П. Климович висувався кандидатом у депутати I і II Державної Думи від української громади Одеси [94, с.81]. На початку 1918 р. він обійняв посаду управляючого Народним Міністерством фінансів УНР. Інший одеський кадет банкір С. Гутник, учасник регіонального руху, за Гетьманату став міністром промисловості і торгівлі [103, с.329,330].

Діяльність окремих представників регіонального руху в Державній Думі свідчить про їх прихильність до українського національного руху. Так, 1907 р. 37 депутатів Державної Думи, в т. ч. депутати від Одеси кадети О. Пергамент і А. Нікольський, внесли до Думи проект, який передбачав введення викладання українською мовою в початкових школах [104, с.89,91]. Взаємопорозуміння між представниками регіонального й українського руху прослідковувалось і в пізніший період.

Питання співвідношення регіонального руху і українського національного руху було предметом дискусії вже на початку ХХ ст. М. Гордієнко у статті «Капіталізм и русская культура на Украине» відзначав існування взаємозв'язку між територіальними і національними протиріччями. В 20-х рр. ХХ ст. аналогічної позиції дотримувався М. Слабченко. Він виявив факти, що підтверджували єдність інтересів територіальної буржуазії і українського національного руху [20, с.24; 2, с.226].

Проблема співвідношення регіонального і українського національного руху залишається фактично недослідженою в сучасній вітчизняній історіографії. В цьому сенсі є актуальною точка зору Д. Чорного, який вважає, що модернізація українських губерній призвела до формування нового соціокультурного середовища міст. Мешканці міст українських губерній ще не усвідомлювали себе городянами України, але розвитку набуває їх регіональний патріотизм, відчуття територіальної спільноти, які стали основою для формування національної ідентичності. Такі погляди корегуються з думкою І. Лисяка-Рудницького: усе, що мало відношення до України і прямо чи опосередковано впливало на формування модерної держави [105, с.11,12]. Показово, що подібної точки зору дотримувався і А. Паасі, дослідник проблем інституалізації регіонів. Фінський географ дійшов висновку, що «регіональний рівень місцевої влади починає набувати значення одночасно з розповсюдженням нового просторового розділу праці і його наслідків (початок урбанізації і обміну між центрами і сільськими територіями). Це співпадає із зникненням локальних основ суспільства, пізніше замінених більшими регіональними структурами з специфічними просторово-часовими структурами влади і легітимації, провінціями, що стали проміжним рівнем в появі національної ідентичності» [106, р.128].

Аналізуючи взаємини українського національного руху і буржуазного регіонального руху з центром на Півдні України, варто звернути на те, що ці явища фактично мали спільне коріння – внутрішню політику Російської імперії. Одним з підходів, що дозволяє пояснити виникнення регіональних рухів є ідея «внутрішнього колоніалізму». Представники цього підходу вважають, що капіталізм і державна влада в центрі, розвиваючись в першу чергу, підпорядковують периферію своїм потребам так само, як європейський колоніалізм підпорядкував собі території в Азії і Африці. Мешканці периферії займають залежні економічні, соціальні і політичні ніші, відбувається «культурний розподіл праці», який співпадає з «етнічною» ідентичністю і соціальним класом. Розвиток промисловості периферії набуває залежної форми, будучи

значною мірою обмеженим первинним виробництвом продукції, що переробляється в центрі, чи іншою діяльністю, яка слугує потребам центральної економіки. Економічна влада зберігається в центрі, де приймаються рішення про інвестиції, кредити, зарплатню. Розвиток периферії є викривленим щодо потреб центру. Взаємини між центром і периферією ведуть не до національної інтеграції, а до посилення відмінностей периферії, що викликані її підпорядкованою роллю. Її мешканці утримуються на своїх місцях системою дискримінації, що в свою чергу збільшує значення етнічної ідентичності. На шляху солідарності робітництва центру і периферії стоять більш сприятливі умови для перших. Подібні умови в певний момент призводять до реакції периферії і територіальної чи етнічної мобілізації [106, р.12,13].

У цьому контексті слід навести думки відомих представників українського руху Західної України – Ю. Бачинського і І. Франка. Останній наголошував у своїй роботі «Поза межами можливого», що «національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, за нидіння, пауперизації, культурного застою і упадку» [108, с.436]. Ю. Бачинський зазначав, що «адміністраційні вимоги російської держави і економічні інтереси російської України самі вже висунуть на дневний порядок національне і державне українське питання, будуть навіть у нім рішачим чинником, – національне почуття радше їх впливом – силою додатковою» [109, с.420].

Отже, політика Російської імперії спонукала як українців до етнічної і політичної мобілізації, так і багатонаціональне населення південних міст до територіальної і політичної мобілізації, шукати способу позбутися стримуючого впливу імперського центру. В умовах революційних подій 1905-1907 рр. регіоналізм з центром на Півдні України мав риси буржуазного і прогресивного регіонального рухів. Активна участь найбільш заможних верств Одеси у революційних подіях, належність лідерів руху до впливових економічних організацій свідчить про те, що соціальною базою цього руху стала буржуазія. Але плани створення на базі національного чи адміністративно-територіального принципів областей-автономій не мали шансів на реалізацію в умовах Російської імперії, тому представники буржуазного регіоналізму бажали змінити існуючий режим. Ця обставина дозволяє говорити про наявність в регіональному русі з центром на Півдні України елементів прогресивного регіоналізму.

Неможливість реалізації в умовах існуючого в Російській імперії ладу проектів створення областей-автономій призвела до активної участі представників регіонального руху в революційних подіях осені 1905 р., яка проявлялась у спробі створити Південно-руську (в джерелах зустрічається також Чорноморсько-дунайська, Чорноморська або Південна) республіку, до якої мали увійти території губерній Півдня Росії. Риси прогресивного регіоналізму прослідковуються і в діяльності лейтенанта П. Шмідта, який очолював повстання моряків Чорноморського флоту на панцернику «Очаків» восени 1905 р.

Невдачі в роки революції призвело до переорієнтації учасників регіонального руху переважно на діяльність у рамках легальних економічних товариств, на роботу з метою об'єднання територіальної буржуазії. Елементи регіоналізму проявлялися в діяльності Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості, одеського Товариства фабрикантів і заводчиків, ради З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії та ін.

Окремого спеціального дослідження вимагає проблема співпраці представників українського національного і буржуазного регіонального руху. Обидва рухи, маючи спільне походження, паралельно існували на території України, однак так і не злилися в єдиний політичний рух. Регіональний рух став одним з багатьох проектів, які, на думку Я. Грицака, змагалися між собою на українських етнічних землях поряд з «українським проектом» на початку ХХ ст. [110, с.21].

Джерела та література

1. Бованенко Д. До методології вивчення українського господарства. Нарис перший / Д. Бованенко // Прапор марксизму. – 1929. – №2. – С.83-103.
2. Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ ст. / Михайло Слабченко. – Т.ІІ. – К.: ДВУ, 1927.
3. Калитчак Р. Г. Регіоналізм в європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007.
4. Keating M. Is there a regional level of government in Europe? / M. Keating // Regions and regionalism in Europe / edited by M. Keating. – Oxford, 2004. – P.568-589.
5. Giordano B. Italian regionalist or «Paradian» nationalism – the political project of the Lega Nord in Italian politics / B. Giordano // Regions and regionalism in Europe / edited by M. Keating. – Oxford, 2004. – P.378-405.
6. Regions in the European Community / Ed. by M. Keating and B. Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1985.
7. Weeks T.R. Nation and state in late imperial Russia. Nationalism and russification on the Western Frontier, 1863-1914 / T.R. Weeks. – Illinois: Northern Illinois University Press, 1996.
8. Миллер А. Центр и окраина: метаморфозы проблемы в XVIII-XXI вв. Отношение власти и общественного мнения в России к Украине и Белоруссии / А. Миллер // Центр и региональные идентичности в России / Под ред. В. Гельмана и Т. Холфа. – СПб.; М.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге; Летний сад, 2003. – С.29-46.
9. Орлицкий С.С. Южно-русская республика (Из истории освободительного движения) / С.С. Орлицкий // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. – Т.СVII. – СПб., 1907. – С.873-901.

10. Шмидт-Очаковский Е.П. Лейтенант Шмидт («Красный адмирал»). Воспоминания сына / Е.П. Шмидт-Очаковский // К.Г. Паустовский. Материалы и сообщения: Сб. – М. : Мир Паустовского, 2007. – Вып.4. – С.5-233.
11. Генкин И. Восстание на броненосце «Потемкин Таврический». К двадцатилетию восстания / И. Генкин. – М.-Л. : Молодая гвардия, 1925.
12. Карнаухов-Краухов В.И. Красный лейтенант / В.И. Карнаухов-Краухов. – М. : Изд-во Весоюз. об-ва полит. картожан и ссыльнопоселенцев, 1926.
13. Среднев Н. Еврейская революционная самооборона в Одессе / Н. Среднев. – Одесса : Тип. «Русской Речи», 1907.
14. Среднев Н. Одесский Конвент в Октябрьские дни 1905 г. / Н. Среднев. – Одесса : Тип. «Русской Речи», 1908.
15. Базов В. Еврейская смута в Одессе / В. Базов. – М. : Типография о-ва распротр. полезн. книги, 1907.
16. Лендер Н.Н. (Путник). По северу и югу (Картинки России) / Н.Н. Лендер // Исторический вестник. – 1909. – Т.ХV. – февраль. – С.725-773.
17. Лендер Н.Н. (Путник). Революционная буря на Юге («Потемкин» и октябрьские дни в Одессе) / Н.Н. Лендер // Исторический вестник. – 1906. – Т. 104. – №6 (апрель, май и июнь). – С.879-901.
18. Елишев Л.И. Октябрьское вооруженное восстание в Одессе / Л.И. Елишев. – Москва : Университетская типография, 1908.
19. Стасюк М. Автономія і розвиток продукційних сил на Україні / М. Стасюк. – СПб. : Друкарня Клобукова, 1908
20. Гордиенко М. Капитализм и русская культура на Украине / М. Гордієнко // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1912. – №9. – С.16-31.
21. Межберг М. Жовтневі події 1905 р. в Одесі / М. Межберг. – Харків – Одеса : Державне видавництво «Пролетар», 1931.
22. Турченко Г.Ф. Суспільно-політичні рухи у південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст. / Г.Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип.ХХІІ. – С.32-38.
23. Турченко Г.Ф. Національні ідентичності та територіальний патріотизм (на матеріалах Півдня України початку ХХ ст.) / Г.Ф. Турченко // Південний архів: історичні науки. Збірник наукових праць. – Вип.ХХVІІІ-ХХІХ. – Херсон : ХДУ, 2008. – С.161-170.
24. Назарова Є.П. Регіональний рух на Півдні України: спроби створення Південно-руської республіки в 1905 р. / Є.П. Назарова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип.ХХVІІІ. – С.124-137.
25. Назарова Є.П. Повстання моряків Чорноморського флоту на чолі з лейтенантом П. Шмідтом у контексті розвитку регіонального руху на Півдні України / Є.П. Назарова // Культура народів Причорномор'я. – 2010. – №183. – С.30-37.
26. Назарова Є.П. Економічні товариства Одеси і регіональний рух на Півдні України на початку ХХ століття / Є.П. Назарова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип.ХХІХ. – С.63-70.
27. Парменов И.С. О торговом и промышленном значении г. Одессы / И.С. Парменов. – Ч.1. Торговое значение г. Одессы. – Одесса : Издательство Одесского биржевого комитета, 1925. – С.5.
28. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф.102. – Особый отдел. – Оп. 1905 г.. – Д.790. – Т.2.
29. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф.1101. – Оп.1. – Д.1033.
30. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Т.І. – К. : «Основи», 1994. – С.147-171.
31. Шляхов О.Б. Особливості модернізаційних процесів в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / О.Б. Шляхов // Наддніпрянська Україна: Історичні процеси, події, постатті. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. Ун-ту, 2003. – Вип.2.
32. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1914. – 1 июля (№13).
33. 1-й Южно-русский торгово-промышленный съезд в г. Одессе. К вопросу об экспорте зерна из Одессы. Доклад представителя Одесского Биржевого Комитета Г.М. Пектораса / Г.М. Пекторас. – Одесса : «Центральная» типография, 1910.
34. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1912. – 1 апреля (№8).
35. Соколовский С.И. Экономическая политика Юга России. Речь, произнесенная на экономическом совещании, состоявшемся в Одессе 14 февраля 1916 года / С.И. Соколовский. – Одесса : Тип. А.М. Швейцера, 1916.
36. Торгово-промышленное обозрение. Орган Одесской биржи. – 1912. – 14 мая (№19).
37. Путник (Лендер Н.). Черное море и Кавказ. Очерки Южного моря и Юга России / Н. Лендер. – СПб. : Издание А.С. Суворина, 1904.
38. Доленко Д.В. Политика и территория. Основы политической регионалистики / Д.В. Доленко. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000.
39. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1912. – 1 июня (№12).
40. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1913. – 15 января (№2).
41. Мамсуров Т.Д. Регионы – Центр: проблемы согласования интересов: Монография / Т.Д. Мамсуров. – М. : Изд-во РУСДН, 2000.

42. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). – К. : Парламентське вид-во, 2007.
43. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп. 1905 г. – Д.2540.
44. Бугаевский А. Осип Яковлевич Пергамент. К пятилетию со дня смерти (16 мая 1909 года) / А. Бугаевский. – Одесса : Типография «Одесские новости», 1914.
45. Кураев А.Н. Партии и массовые организации в первой русской революции: Научное издание / А.Н. Кураев. – М. : МГУП, 2000.
46. Емец С.И. Осип Яковлевич Пергамент / С.И. Емец // Емец С.И. Адвокаты Одессы. 100 лет / www.yemets.com.ua/articles/lawyers/21.php.
47. Союз (Елисаветград). – 1907. – 21 февраля.
48. Союз (Елисаветград). – 1907. – 10 марта.
49. За Царя и Родину (Одесса). – 1907. – 3 февраля.
50. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп. 1905 г. – Д.3. – Ч.49.
51. ГАРФ. – Ф.102. – 4 делопроизводство. – Оп. 1909 г. – Д.84. Ч.12. – Л.Д.
52. Русская Речь (Одесса). – 1906. – 17 ноября.
53. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф.335. – Оп.1. – Спр.14.
54. Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.). – Ф.Р-5250. – Оп.1. – Спр.1.
55. Держархів Одеської обл. – Ф.Р-5250. – Оп.1. – Спр.2.
56. Штерн С. Десятилетие к.-д. партии в Одессе (клички воспоминаний) / С. Штерн. – Одесса : Тип. «Одес. листок», 1915.
57. Шелохаев В.В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. / В.В. Шелохаев. – М. : Издательство «Наука», 1983.
58. Рябинин-Скляревский А. Совет Рабочих Депутатов г. Одессы в 1905 г. / А. Рябинин-Скляревский // 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одешине. – Одесса : «Известия», 1925. – С.253-267.
59. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп. 1915 г. – Д.167. – Ч.51.
60. Щепкин Е.Н. Конституционно-демократическая партия / Е. Щепкин // За Свободу (Одесса). – 1905. – 5 декабря. – С.1-5.
61. Известия партии народной свободы (Бессарабской, Таврической, Херсонской и других губерний Юга России) (Одесса). – 1906. – 25 марта (№1).
62. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.139.
63. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.140.
64. Правилова Е.А. Местное и центральное управление в России: проблема правового регулирования отношений / Е.А. Правилова // Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX века). Сборник научных статей. – М. : Московский научный общественный фонд, 1997. – С.36-51.
65. Северный Донец (Луганск). – 1906. – 27 октября.
66. ГАРФ. – Ф.102. – 7 делопроизводство. – Оп. 1909 г. – Д.2703.
67. Басальго К. (Дальний К.). О партийной работе в Севастополе в 1906 году / К. Басальго // Пролетарская революция. – 1922. – №9. – С.189-196.
68. ГАРФ. – Ф.102. – Особый отдел. – Оп. 1905 г. – Д.1877. – Ч.56. – Л.А.
69. Военно-морской суд. Обвинительный акт по делу лейтенанта Шмидта // Право (Санкт-Петербург). – 1906. – 19 марта (№11). – С.1042-1066.
70. Антонов. В плену на «Очакове» (Из впечатлений врача) // Русская Речь (Одесса). – 1906. – 13 января.
71. Арбузов Л.П. Бунт в Севастополе (Из близкого прошлого) / Л.П. Арбузов // Исторический вестник. – 1910. – Т.СХІХ. – январь. – С.177-186.
72. РГИА, ф. 857, оп. 1, д. 1151.
73. Гелис И. Ноябрьские дни в Севастополе в 1905 г. – Харьков: «Пролетарий», 1924. – С.61.
74. Моишеев П. Последние дни лейтенанта Шмидта, Частника, Гладкова и Антоненко / П. Моишеев // Былое (Париж). – 1910. – №13. – С.3-24.
75. РГИА. – Ф.857. – Оп.1. – Д.639.
76. Правовая жизнь (Санкт-Петербург). – 1906. – 27 апреля (№1).
77. Лейтенант П.П. Шмидт. Воспоминания сестры. – Пг. : Ред.-изд. Отдел морского комиссариата, 1923.
78. Витте С.Ю. Воспоминания / С.Ю. Витте. – Т.3. (17 октября 1905 – 1911). Царствование Николая II. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1960.
79. Вороницын И.П. Лейтенант Шмидт / И.П. Вороницын. – М. – Л. : Государственное издательство, 1925.
80. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Д.М. Чорний. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2007.
81. Программа «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности». – Одесса : Типография Л. Нитч, 1908.
82. Отчет о деятельности Совета общества для защиты интересов и развития одесской промышленности в 1907 году. – Одесса : Типография «Издатель», 1908.
83. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М. : Издательство «Прогресс», 1979.
84. Отчет о деятельности Совета «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности» в 1908 году. – Одесса : Типография «Издатель», 1909.
85. Устав Одесского общества фабрикантов и заводчиков. – Одесса : Тип. Наума Гальперина, 1911.

86. Отчет о деятельности Одесского общества фабрикантов и заводчиков за 1911 год. – Одесса : Типография «Порядок» С.К. Цессарского, 1912.
87. Отчет о деятельности Одесского общества фабрикантов и заводчиков за 1913 год. – Одесса : Типография А.М. Швейцера, 1914.
88. Одесский биржевой комитет 1910 году (Доклад общему собранию членов Биржевого общества 27 июня 1911 года). – Одесса : «Центральная» типография, 1911.
89. Торгово-промышленное обозрение. Орган Одесской биржи. – 1912. – 9 апреля (№13).
90. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1916. – 1 февраля (№3).
91. Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1912. – 1 января (№1).
92. Назарова Е.П. Предприниматели Юга России и центральная власть в начале XX века (по материалами издания «Торгово-промышленный Юг») / Е.П. Назарова // Гражданское общество в России. История и современность / Материалы международной научно-практической конференции, проходившей 8-9 октября 2009 г. в Государственной полярной академии. – СПб. : Государственная полярная академия, 2009. – Т.2. – С.43-51.
93. ГАРФ. – Ф.102. – 4 делопроизводство. – Оп. 1916 г. – Д.84. – Ч.9.
94. РГИА. – Ф.1405. – Оп.127. – Д.1965.
95. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: Монографія / Вінцовський Т.С., Музичко О.Є., Хмарський В.М. та ін.; відп. ред. В.М. Хмарський. – Одеса : ТЕС, 2011.
96. Самойлов Ф.О. та ін. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.): Історико-краєзнавчий нарис / Ф.О. Самойлов, М.О. Скрипник, О.Т. Ярещенко. – Одеса : Маяк, 1998.
97. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко – К. : Національна академія наук України, 1998.
98. Лисенко О.В. «Просвіта» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку XX ст. / О.В. Лисенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008.
99. Державний архів Миколаївської області (Держархів Миколаївської обл.). – Ф.468. – Оп.1. – Спр.21.
100. Держархів Одеської обл. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.379.
101. Рада (Київ). – 1907. – 25 січня.
102. Рада (Київ). – 1907. – 28 січня.
103. Дружкова І.С. Внесок Одеси в український державотворчий рух 1917-1918 рр. (на прикладі діячів Центральної Ради та Гетьманату) / І.С. Дружкова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. – Вип. XIV. – Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – С.327-332.
104. Держархів Миколаївської обл. – Ф.206. – Оп.1. – Спр.10.
105. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К. : «Основи», 1994. – Т.2. – С.1-27.
106. Passi A. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and constitution of regional identity / A. Passi // Fennia. – 164: 1. – Helsinki : Geographical Society of Finland, 1986. – P.105-146.
107. Keating M. State and Regional nationalism. Territorial Politics and the European State / M. Keating. – New-York – London – Toronto – Sydney – Tokyo : Harvester – Wheatsheaf, 1988.
108. Франко І. Позиції можливого / І. Франко // Націоналізм: Антологія. 2-ге видання. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С.434-446.
109. Бачинський Ю. Економічні підстави самостійності нації / Ю. Бачинський // Націоналізм: Антологія. 2-ге видання. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С.414-424.
110. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2004.

Турченко Г. Ф., Назарова Е. П. Региональное движение в южно-украинском регионе в начале XX века

В статье проанализировано региональное движение как составляющая часть общественно-политических движений на Юге Украины в начале XX в. Описаны причины появления регионального движения. Рассмотрены проекты создания Южно-русской республики, планы лейтенанта П. Шмидта создать республику на Юге Украины, деятельность организаций предпринимателей Юга Украины в контексте регионализма. Охарактеризованы взаимоотношения участников украинского национального и регионального движения.

Ключевые слова: регионализм, движение, республика, Юг Украины.

Turchenko G. F., Nazarova Ye. P. Regional movement in the South-Ukraine region at the beginning of XX century

The regional movement as a part of social and political movements in the South of Ukraine at the beginning of twenty century has been analyzed in the article. Causes of appearance of the regional movement have been described. Projects of creating the South Russian Republic, plans of lieutenant Schmidt P. to create a republic on the South of Ukraine, activities of businessmen's organizations of the South of Ukraine have been viewed in context of the regionalism. Relations between members of Ukrainian national movement and members of the regional movement have been characterized.

Key words: regionalism, movement, republic, the South of Ukraine.